

Budapesti Levéltári Mozaikok

2025/3. szám

DOI: [10.56045/BLM.2025.03](https://doi.org/10.56045/BLM.2025.03)

ISSN: 2939-6921

URL: <https://leveltarimozaikok.bparchiv.hu/2025/05/09/leveltari-mozaikok-110/>

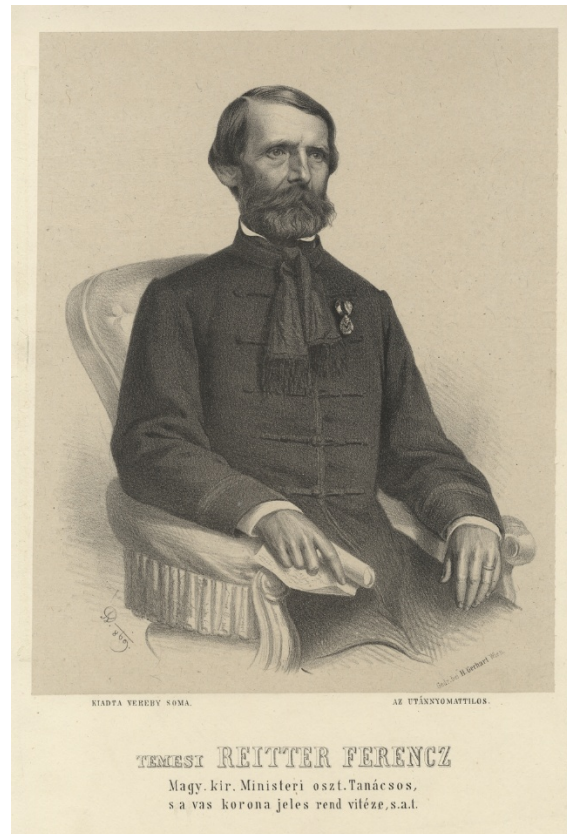
NÉMETH ÁGNES

Egy mérnök két terve: Reitter Ferenc és a csatornázási reform 2. rész

Reitter Ferenc Budapest arculatának és nagyvárosias jellegének kialakításában betöltött jelentős szerepe kevésbé ismert, a köztudatban leginkább a mai budapesti nagykörút nyomvonalára hajózható csatornát tervező mérnökként él, munkássága ennél azonban sokkal összetettebb volt. A főváros vízépítészetében végzett munkássága máig meghatározza városi környezetünket, habár másként, mint ahogy először gondolnánk. A kétrészes cikk második részében a Reitter által jegyzett általános csatornázási programot, annak kialakulását és utóéletét ismerhetjük meg, és választ kapunk arra is, hogy milyen kapcsolatban állt a két terv egymással.

Kulcsszavak: Budapest, Budapest 150, Reitter Ferenc, hajózható csatorna, csatornázás, árvízvédelem, főváros, városrendezés

A csatornahálózat korabeli állapota¹

1. kép. Reitter Ferenc portréja. Dauthage Adolf – Vereby Soma, 1869.
([MNM KK TK Grafikai Gyűjtemény, ltsz.: 9682](#))

A 18. század végére olyan állapotba kerültek a csatornák, valamint az erre a célra használt patakok és árokrendszerek, hogy időről időre problémaként és megoldandó feladatként merült fel a városi tanácsokban, s több javaslat és – végül fel nem használt – tervezet is született. Pest, Buda és Óbuda rendkívül eltérő földrajzi és hálózati adottságokkal rendelkezett, jellemzően – ahol volt egyáltalán – az épített (nyílt vagy fedett) gyűjtőcsatornákat a legrövidebb úton, még a városok területén vezették a Dunába, ahonnan számos esetben az ivóvizet is vételezték. Az utcákon vagy utcák alatt húzódó közcsatornák építése ugyan egyre gyorsabb ütemben és minőségileg is kielégítőbb módon haladt, azonban ezek kivitelezésében semmiféle tervszerűség nem volt. Ennek eredményeként a fővárosok csatornarendszeréről általánosságban elmondható, hogy 1870-ben egy rendezetlenül kiépült, ár- és belvízzel fenyegetett hálózat volt. A pesti oldalon a meglehetősen sík terepviszonyok miatt igen alacsony eséssel rendelkezett, így könnyen eliszaposodhatott, a budai oldalon pedig a viharok okozta villámárvizeket nem tudta kezelni a rendszer. A különböző, Dunába vezető patakok az egyre intenzívebb használat hatására jellemzően bűzös, fertőzésveszélyes vízfolyásokká, vízvételi lehetőségekké alakultak át.² Az átfogó koncepció mellett egy esetleges rendezési terv kidolgozásához hiányoztak a

¹ A tanulmány a *Budapest – Egy várostérség környezettörténete* c. (NKFI FK 142451. sz.) projekt támogatásával készült.

² Németh 2021a 8–10. p. A jobban kiépített Pest egy része alatt 1873-ban összesen mintegy 96 kilométer hosszú csatornahálózat húzódott, míg Buda esetében csupán a legsűrűbben lakott részek alatt, Óbudán meg egyáltalán nem volt épített csatorna, a patakokat és árkokat használták vízelveztetésre. Garami–Göbel–Párnyay 1972. 29, 47, 90. p.

kiindulási alapként szolgáló alapos térképészeti felmérések és helyszínrajzok is.³ A korabeli állapotokat Reitter Ferenc is érzékletesen foglalta össze, miszerint „*Pest városának jelenlegi csatornahálózata, mely részint a régiebb időből fennmaradt, részint újabban a helyi szükségnek megfelelően időnként épített csatornákból áll, nagy hiányokkal bir, melyek főleg a Dunafolyam magas állásánál szembetűnők*”, legfőbb hiányosságnak az új építésekénél is azt tartotta, hogy „*csak a közvetlen kívánalmaknak és nem egy egész, egyöntetű lecsapolási rendszernek megfelelően eszközöltetvén*” készültek, így az alapproblémák megoldatlanul maradtak.⁴

Közegészségügyi vonatkozások

A csatornahálózat állapota iránti egyre nagyobb figyelmet és a század második felében arra adott technikai-infrastrukturális megoldásokat megelőzte és mintegy megalapozta a 19. század során a polgári mentalitásban végbemenő átalakulás, amely segítette a higiéniai szemlélet elterjedését. Az ezzel kapcsolatos reformok kiindulópontja Anglia volt, ahol a higiénikus életvitelt szorgalmazó és a járványokat feltáró és elkerülni célzó írások és intézkedések már a 17–18. századtól megjelentek. Az 1831–32. évi kolerapandémia hatásaként Angliában országos politikai napirendre került a közegészségügy, a betegségek és a szennyezés városi problémái. A higiéniai mozgalom kezdeményezője, Edwin Chadwick az 1842-ben publikált művében megállapítja, hogy a szennyvízelvezetés, a vízellátás és a köztisztaság együtt kezelendő problémakör. Chadwick a városi környezet rendbetételét tekintette a társadalmi reform feltételének, és végeredményben ebből bontakozott ki a közegészségügy reformja is, melynek fizikai infrastrukturális feltételei a jól működő vízvezeték- és csatornahálózatok voltak, mivel a tisztálkodáshoz szükséges vízmennyiség biztosítása és a potenciálisan miazmát gerjesztő szennyeződések, elsősorban az emberi ürülék mihamarabbi eltüntetése jelentette a legfőbb megvalósítandó célt. A közegészségügyi szemlélet a kontinensen is elterjedt, felismerték a kolera nyomorral és higiéniaival kapcsolatos összefüggéseit. Habár téves elméletre alapozva, Max von Pettenkofer müncheni orvosprofesszor munkássága nyomán meghonosodtak a személyi és környezeti higiénia javítását célzó, infrastruktúrát fejlesztő intézkedések, s alkalmasnak tűntek a járványok hatásának mérséklésére és a városi környezet minőségének javítására. Ebben az időszakban az 1866. és az 1872–1873. évi kolerajárványnak volt különösen jelentős szerepe Pesten, Budán és Óbudán, melyek közvetlenül vagy közvetetten, de kihatottak a városok közegészségüggyel kapcsolatos infrastrukturális fejlesztéseire.⁵

Az európai minták

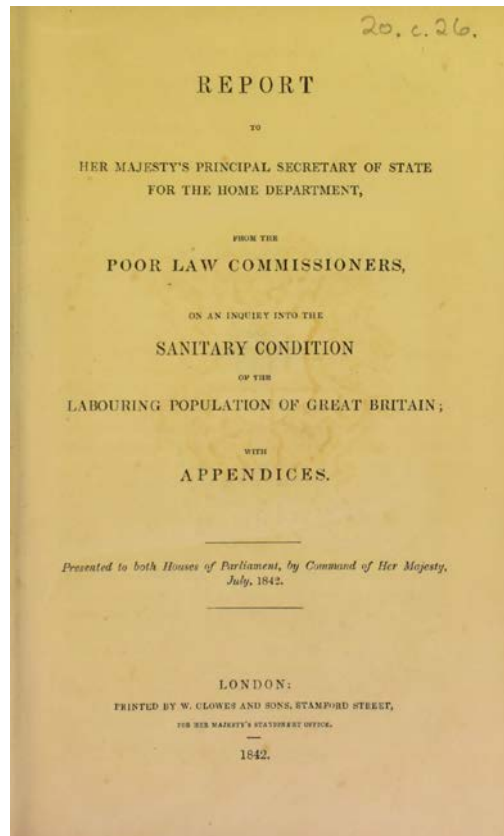
Pest, Buda és Óbuda, majd az egyesített Budapest eddig bemutatott problémái nem voltak tehát egyedülállóak a korabeli Európában. A legideálisabb (hatékonyan működő és egyben nem költséges) megoldások keresése közben a kortárs szakemberek számára a csatornarendszerek főbb típusainak mintáit London, illetve Párizs adta. A csatornarendszereket két szempont szerint kategorizálták, a(z emberi) szilárd ürülékek eltávolítása, illetve a csatornahálózat

³ Egy átfogó, mindhárom városrészre kiterjedő felmérésre csak a Fővárosi Közmunkák Tanácsa megbízásából került sor az 1870-es években. A felmérésekre vonatkozóan: Holló 1998. 139–151. p.

⁴ Reitter 1873. 3. p.

⁵ Németh 2021a 6–8. p.; Németh 2021b 143–145. p.; Sipos 1998. 114–117. p.

fekvése alapján. A tanulmány szempontjából releváns megoldásokat legkorábban London, illetve Hamburg adta. Ezekben az úsztatásos módszerrel a háztelektől, vagy esetlegesen meglévő házicsatorna segítségével magából a házból a város csatornarendszerén keresztül távozott a salakanyag. A főgyűjtőcsatornák pedig a szennyet felvevő vízfolyással párhuzamosan futva, lehetőség szerint a város határain túl öntötték abba bele tartalmukat. Ezek a példák a magyar szakemberek, köztük Reitter Ferenc előtt is ismertek voltak, a szakirodalomból, a magyar és külföldi szakértőktől, illetve némely esetben a helyszíneken tájékozódott, majd bele is épített a csatornázási programjába.⁶

2. kép. A Chadwick közreműködésével a brit munkások lakhelyeinek higiéniai viszonyairól készült 1842-es jelentés címlapja ([Wellcome Collection, Medical Heritage Library](#))

A csatornázási program

Immár a Fővárosi Közmunkák Tanácsa mérnöki osztályának vezetőjeként kapta Reitter a felkérést, hogy készítsen az egész fővárosra vonatkozó általános csatornázási koncepciót, amelyet 1872. december 2-án be is nyújtott, s amiben „az eddig legjobbnak elismert

⁶ A kontinensen először Hamburgban építették meg a vízhálózatot és csatornarendszert 1862 és 1869 között a korabeli legmodernebb elképzelések szerint Edwin Chadwick közvetlen munkatársa, William Lindley angol mérnök, irányítása alatt. Lindley a későbbiekben a budapesti vízszolgáltatás kiépítésében és a csatornareform diskurzusában is részt vett. Németh 2021a 7, 11, 16–18. p.; Reitter 1873; Schott 2021. 218–219. p.

*csatornázási elvek szerint és a helyszíni viszonyoknak megfelelően állapították meg*⁷ az általános csatornázási koncepcióinak alapelvei.

Reitter úgy látta, hogy ugyan egy nagyváros megfelelő ivóvízzel való ellátása nehéz és költséges feladat, azonban a „lecsapolási rendszer”, azaz a szenny- és esővíz elvezetésének minden egészségügyi és technológiai igényt kielégítő megoldása még nehezebb és költségesebb. Éppen ezért tartotta szükségesnek, hogy olyan alapelveken nyugvó rendszert tervezzenek, amely később a város növekedésével együtt bővíthető, s majd nem jár sem teljes átépítéssel, sem az ezzel járó, arányosan még nagyobb költségekkel.⁸ A megfelelő csatornahálózat kiépítéséhez alapos tervezést tartott szükségesnek, így ő a programban elsősorban az irányadó elveket és azoknak a helyi viszonyokra való alkalmazását határozta meg, ehhez azonban: „*mindenekelőtt szükséges az elérendő cél és a kielégítendő igények felett tökéletesen tisztába jönni.*”⁹ Alaposan körbejárta Pest, Buda és Óbuda csatornázásának helyzetét, és az azzal kapcsolatos korábbi munkálatokat és terveket, valamint munkáját saját korábbi felmérései is segítették.¹⁰ A kortársak a pesti városrész problémáit jóval nagyobbban látták, és a korábban született csatornázási tervezetek is kifejezetten a Duna bal partjával foglalkoztak, a korabeli források azonban rámutatnak arra, hogy a jobb parton is súlyos és rendszeres problémák merültek fel, a megoldásukra tett kísérletek az 1870-es évekre már állandóan napirenden voltak.¹¹

A Reitter Ferenc által jegyzett csatornázási program volt az első, ami egész Budapestre vonatkozóan fogalmazott meg egy koncepciózus, általános csatornázási elképzelést. Ugyan a földrajzi adottságok miatt a Duna két partjára külön-külön, eltérő tervezetre volt szükség, mégis ekkor készült el először egy olyan munka, ami összefoglalta a korábbi javaslatokat, valamint a városok által tervbe vett, vagy akár részben megvalósított releváns munkálatokat. Ezekre és az alapos feltárómunkára támaszkodva, átgondolt módszertan használatával fogalmazta meg ajánlásait.

A program előképei és irányelvei

Reitter, a mérnökegyesület és a városi szakmai bizottságok nagyrészt konszenzusos megállapításait is figyelembe véve véleményezte az előképeknek tekinthető, 1869 és 1872 között született három, magánkezdeményezésű tervezetet, melyeket Joseph Bazalgette és Samuel Morton Peto, Beivinkler Károly, valamint Horváth Farkas nyújtottak be.¹² A

⁷ Reitter 1873. 42. p.

⁸ A jövőre vonatkozóan az addigi lakosságnövekedés statisztikája alapján Reitter úgy számolta, hogy az 1873-ban 220 000 lakosú Pest száz évvel később körülbelül 500 000 lakosú lesz az ehhez szükséges területszükséglettel együtt. (Reitter 1873. 12. p.) Nyilvánvalóan a száz évre tervezett reform ebből a szempontból nem állta ki a valóság próbáját, s alig pár évvel a megépítése után a pesti oldalon már az 1910-es években megkezdtek felülvizsgálatát, melynek legfőbb oka a még rohamosabb népesség-, illetve a szolgáltatásra vonatkozó igénynövekedés. Hilbert 2024. 79–81. p.

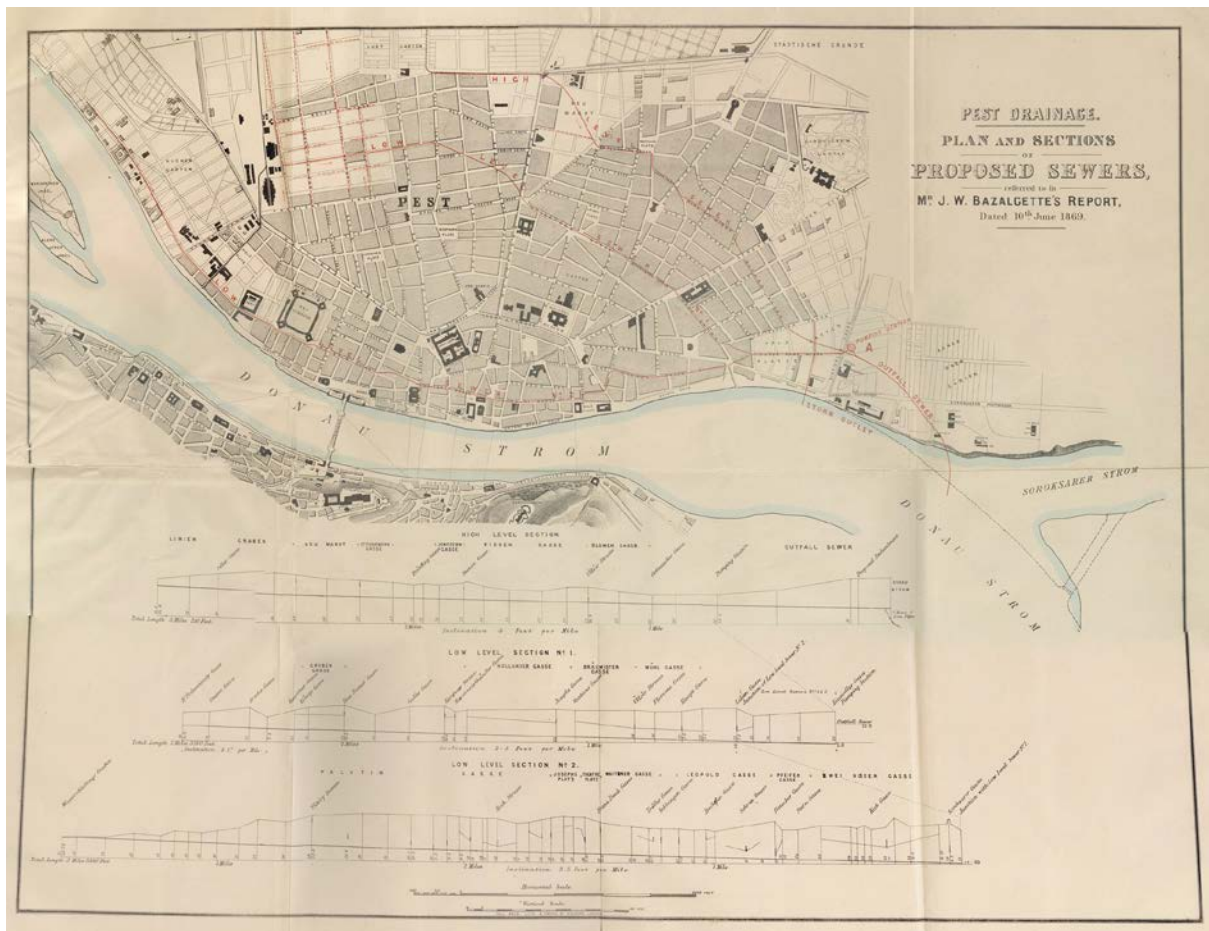
⁹ Reitter 1873. 10. p.

¹⁰ A végzett felmérésekről: Fest 1876. 7. p.; Fodor 1957. 101. p.; Reitter 1865. 32. p.

¹¹ Németh 2021b 135. p.

¹² Beivinkler Károly erdőmérnök volt, aki az 1870-es évektől aktívan fordult a főváros csatornázási, vízellátási, majd árvízvédelmi problémáinak megoldása felé, tagja volt a Magyar Mérnök- és Építészegyletnek és számos városi szakbizottságnak. Horváth Farkas kataszteri mérnök volt, aki 1873-ban tagja volt a Reitter-féle programot véleményező Magyar Mérnök- és Építészegylet különbizottságának. Sir Samuel Morton Peto angol építési vállalkozó, mérnök volt, aki elsősorban a vasútépítési és londoni középületi munkáiról ismert. Új befektetési lehetőségek reményében tartózkodott Pesten 1868–1869-ben. Németh 2021a 11–12, 14–16, 18. p.

programban megfogalmazott javaslatok szempontjából a legfontosabb munka Joseph Bazalgette, a londoni csatornarendszert tervező angol mérnök 1869-es munkája volt,¹³ aki lényegében a brit fővárosban megvalósított rendszert kívánta átültetni a pesti viszonyokra. Külön felhívta a figyelmet – különösen a csatornázás viszonylatában – a Duna szabályozásának szükségességére. A munka véleményezésére alakított bíráló bizottság állásfoglalásában az alap gondolatot megfelelőnek tartotta, amelyet az illetékes szakmai hatóságok és döntéshozók, tehát Pest városa, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa és a közlekedési minisztérium is elfogadott és „ismerték el olyannak, mely a célznak és az itteni viszonyoknak legjobban felel meg”.¹⁴ A Dunát szállítóközegként felhasználó és a vele párhuzamosan futó, valamint a salakanyagot és a felesleges esővizet a város határain kívül beleürítő főgyűjtőcsatornák alap gondolatát – kisebb módosításokkal – Reitter is átvette és kiterjesztette a jobbparti városrészekre is.¹⁵

3. kép. Joseph Bazalgette 1869-es csatornarendszer-tervezetének térképe. J. W. Bazalgette: Jelentés és tervrajz szab. kir. Pest városa földalatti csatornázásának javítása tárgyában. Pest, 1869, melléklete. (FSZEK Budapest Gyűjtemény)

Reitter az alapvető irányelvek meghatározásán túl a tervpályázat kiírásának, majd a részletes tervek kidolgozásának elősegítése érdekében rendkívül részletesen taglalta azokat a mérnöki és technológiai szempontokat (külön a bal- és a jobbpartra), amelyek alapját képezték

¹³ Joseph William Bazalgette: *Jelentés és tervrajz szab. kir. Pest városa földalatti csatornázásának javítása tárgyában.* Pest, 1869.

¹⁴ Reitter 1873. 3. p.

¹⁵ Németh 2021a 18–20, 26–29. p.

a reformnak. Az időközben elfogadott városrendezési és Duna-szabályozási tervek fontos támpontot jelentettek a legfontosabb elemek, a főgyűjtőcsatornák fekvésének és irányának megállapításához, azonban ez visszafelé is működött, számos esetben a még el sem fogadott csatornázási program is hatással volt a városrendezési tervekre.¹⁶ A csatornahálózat komplexitását jól mutatja, hogy nem csak az épített csatornák és felvevőközeggként a Duna, hanem a területen folyó patakok is szerves részei a tervnek. Az esővizek elvezetésén kívül száraz időszakban a rendszer megfelelő működéséhez (a szilárd anyagok mozgatásához és a rendszer átmosásához) a Rákos-patak vizét is felhasználásra javasolta, valamint a budai Ördög-árkot is az egyik főgyűjtőcsatorna részévé tette (amely már kivitelezési fázisban volt ekkor).¹⁷ Ezen kívül a vezetékes víz mind nagyobb mértékű kiépítésével, valamint olcsóvá tételével (összekapcsolva a *water closetek* elterjesztésével), továbbá a gyárak elhasznált vizének felhasználásával is a rendszer működéséhez szükséges mértékű vizet kívánta biztosítani.¹⁸

A csatornázási program utóélete

Elkészülte után a Reitter-féle programot három különböző fórumon vitatták meg. Az elkészítését elrendelő Fővárosi Közmunkák Tanácsában, majd a Magyar Mérnök- és Építészegyletben, valamint a városi szakmai bizottságokban és közgyűléseken is.

A Fővárosi Közmunkák Tanácsának több határozata is született, amelyekben fontos szempontként jelölte meg, hogy a városegyesítésre való tekintettel a két parton fekvő városokra összehangoltan kell elkészíteni a tervezetet. Az 1873. február 13-án kelt határozatában a munkát alapvetően elfogadta, jóváhagyta, egyetlen számottevőbb módosítást javasolt, mégpedig (anyagi okokból kifolyólag) a pesti oldalon a Dunába torkolásnál a szivattyú elhagyását és természetes lefolyással való megoldását. Alapvetően azonban a legfontosabb célnak a csatornázási irányelvek meghatározását és elfogadását tartotta, a részletes tervek kidolgozását csupán ennek elfogadása után tartotta szükségesnek.¹⁹ Ezután a Fővárosi Közmunkák Tanácsa felkérésére a Magyar Mérnök- és Építészegylet, amely jelentős szerepet játszott az általános csatornázási reform diskurzusában és tagjai között tudhatta az ebben szerepet vállaló mérnököket is, 1873. június 14-én különbizottságot alakított a Reitter-féle csatornázási program elbírálására. Az ezt követő fél év során alaposan kidolgozott jelentést készítettek, amelyet 1874. január 31-én tártak az Egylet elé, ahol érdemi hozzászólás nélkül fogadták azt el.²⁰ Ebben kitértek a külföldi fővárosok (elsősorban London, Párizs és Berlin) példái nyomán kialakult közegészségi kérdésekre a csatornázás kapcsán. Az alapvető irányelvekkel (néhol technikai javaslatokkal élve) egyetértettek, a tervezéssel és kivitelezéssel viszont – szemben Reitter javaslatával – elsősorban magyar mérnök(ök) megbízását látták helyesnek, aki(k) tisztában van(nak) a helyi viszonyokkal (amennyiben szükségesnek látszik, akkor már megvalósított csatornarendszerek tanulmányozása érdekében tanulmányútra küldve őket). Mivel az Egylet és a különbizottság tagjai között számos olyan szakember szerepelt, aki érdekelt lehetett ebben,

¹⁶ Németh 2023. 124. p.; Reitter 1873. 3. p.

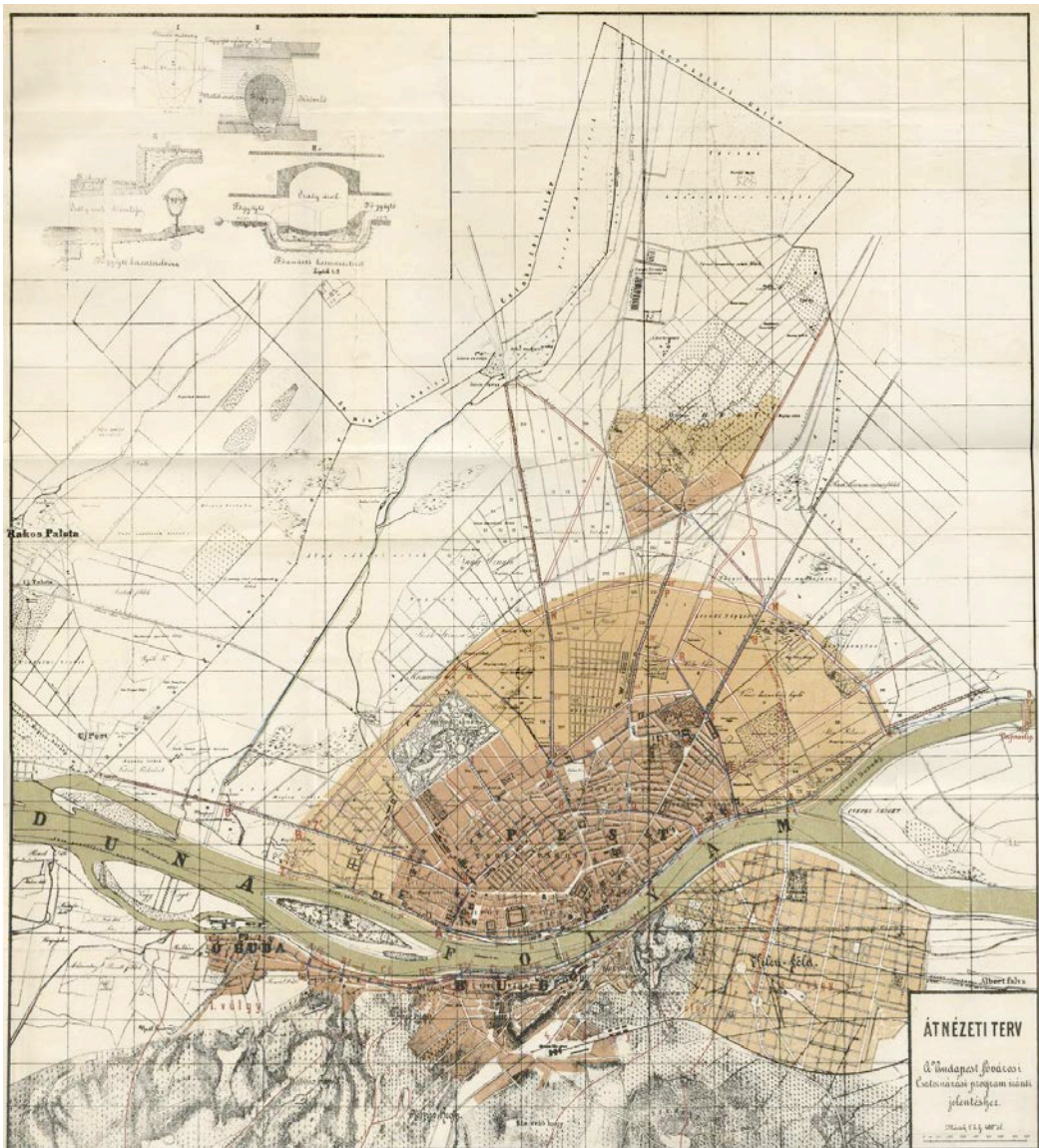
¹⁷ Habár a nem megfelelően kivitelezett építkezés miatt éppen ellenkező hatással volt az 1875. június 26-i villámárvíz során. Annak részletes leírására: Perczel 2023.

¹⁸ Reitter 1873. 10–42. p.; továbbá a vonatkozó szakirodalom: Garami–Göbel–Párnay 1972. 35–36. p.; Zaitz 1937. 40–45. p.

¹⁹ Reitter 1873. 43–46. p.

²⁰ *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* 1873. június (9.) 383–384. és *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* 1874 (2.) 91–92. p.

így talán ez a javaslat inkább erre az igényre reflektált, mivel a korabeli példák azt mutatják, hogy a külföldi szakemberek is szántak időt a helyszín megismerésére, mielőtt terveket nyújtottak be (pl. Bazalgette, Morton Peto, Lindley). Az Fővárosi Közmunkák Tanácsának véleményével szemben a Duna balpartjának csatornázása kapcsán (közegészségi vonatkozások miatt is) a főgyűjtőcsatornák kiömlési pontjánál szükség esetére szivattyú használatát javasolták. A jobbparti városrészeket illetően pedig azzal számoltak, hogy a csatornázás ott csak szakaszosan készülhet el, ezért ideiglenesen több helyen a Dunába merőleges kivezetést javasoltak, valamint a főgyűjtő torkolatát – földrajzi és pénzügyi okokból nem a Reitter által javasolt távolságban, hanem – a Sáros fürdő (a mai Gellért fürdő helyén állt) közelében elhelyezve.²¹

4. kép. Reitter Ferenc: Átnézeti terv a Budapest Főváros csatornázási program iránti jelentéséhez (Reitter 1873/ FSZEK Budapest Gyűjtemény)

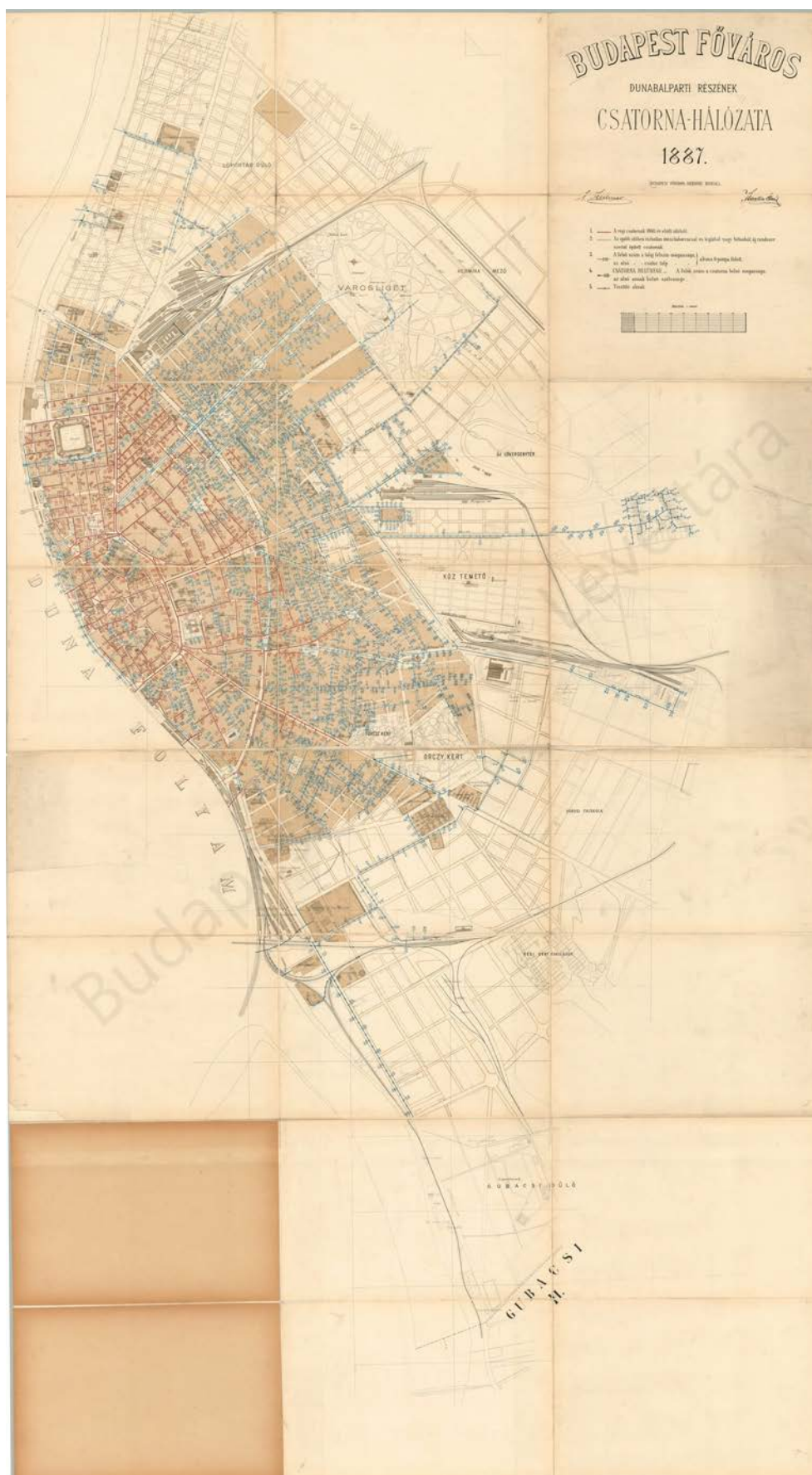
²¹ Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 1874 (2.) 53–79. A jobbparti munkákkal kapcsolatban a meglátásaik beigazolódtak. Ugyan az 1875. június 26-i villámárvíz kapcsán az Ördög-árok beboltozása az 1870-es évek második felében befejeződött, azonban végül Óbudán csupán 1914-re épült ki a főgyűjtőcsatorna, míg Budán 1917-re csak egy új főgyűjtőszakasz a mai Villányi úton, az általános csatornázással azonban csak 1930-ban tudtak újra komolyabban foglalkozni. Garami–Göbel–Párnyay 1972. 47–55. p.

Míg az Egylet különbizottsága a program véleményezésén dolgozott, részben először a városeyesítés kapcsán zajló átalakulások miatt halasztották a csatornareformról szóló döntéseket, s bár 1873 novemberében Budapest egyesítése kapcsán elhangzott polgármesteri székfoglalókban a csatornázás rendezésének vágya is szerepelt és még a Fővárosi Közmunkák Tanácsa műszaki osztálya is bizakodó volt, végül azonban év végére nyilvánvalóvá vált, hogy az 1873. májusi krach hatására a csatornázás általános koncepciójának véglegesítése nem fog megtörténni. A pénzügyi válság miatt a nagyobb beruházást igénylő munkálatok (köztük a csatornázás) visszafogásra kerültek és a kivitelezésre még sokáig kellett várni, azonban Reitter programjának koncepcióvá emelkedését jelezte, hogy miután már 1874 elején az Egylet is megtárgyalta, az abban foglalt javaslatok szerinti előkészületek (tervpályázat kiírása, további szükséges felmérések elvégzése) elkezdődtek.²² Magában a programban Reitter javaslatot tesz arra is, hogyan lehetne a csatornázási programból egy jó és kivitelezésre alkalmas részletes tervet készíteni. Több releváns – a korban jelentős – angol, német, francia és svájci mérnök felkérését javasolta, akiknek ismerte és használta a munkáit, valamint szempontokat is nyújtott az előzetes tárgyalások lebonyolítására.²³ Reitter javaslatának ezt a pontját is szem előtt tartva a programban meghatározott alapelvek mentén, különböző előzetes megállapodások után végül 1875 márciusában több magyar és külföldi mérnököt (Bodoky Lajost, Alfred Durand-Claye és Adolphe Mille francia szakembereket, Lechner Lajost és Vogler Józsefet) kértek fel a tervek elkészítésére. Ezek 1876 januárjára készültek el, elbírálásukat követően 1877-ben Lechner Lajosét ítélték a legalkalmasabbnak, aki megbízást kapott egy részletesebb terv kidolgozására. Az ezt követő években meglehetősen élénk szakmai és néhol várospolitikai vita zajlott az általános csatornázási reformról a közgyűlés 1882-es végleges döntéséig, majd ezt követően már Martin Ottó közreműködésével a részletes tervek elkészítésén, elbírálásán és véglegesítésén volt a fókusz, amit 1887-ben a fővárosi közgyűlés el is fogadott. A végleges kiviteli terveket és a költségvetést 1891-ben hagyták jóvá a Bazalgette- és Reitter-féle alapelvekre alapozva, majd az építkezések 1891-ben kezdődtek meg.²⁴

²² Németh 2023. 122–125. p.

²³ Reitter 1873. 44–45, 52. p.

²⁴ Németh 2021a 10–13. p.; Németh 2023. 125–126. p.

5. kép. Lechner Lajos – Martin Ottó: Budapest Főváros Dunabalti részének csatornahálózata, 1887 (BFL XV.16.e 251/cop67)

Két különböző terv vagy egy gondolkozási folyamat szerves állomásai?

Reitter Ferencnek a köztudatban hajózható csatorna terveként ismert és végleges formát 1865-ben kapott ötlete egy több évig tartó gondolkodási folyamat, és még annál is hosszabb ideig végzett felmérési munkálatok eredménye, aminek elsődleges célja a városi árvízvédelem hatékony megoldása volt. A tanulmány első felében láthattuk, hogyan alkalmazkodott az időközben megváltozott viszonyokhoz, a megvalósítás szempontjából megfelelőbbnek tűnő ötlethez és építette bele Budapest városfejlesztési koncepciójába a hajózható csatorna helyett a pesti *boulevard* gondolatát. Munkájának elsődleges célja, az árvízvédelmi tervek azonban végül nagyrészt megvalósításra kerültek és eredményt hoztak. A cikkben szereplő második tervét, az általános csatornázási programot felkérésre készítette, ahol az 1869-es munkájához hasonlóan egy szintetizáló, a korábbi munkákat, gondolatokat és az azokból megszülető konszenzusokat kellett egy koncepció formájába öntenie. Ennek vizsgálatakor szembeűnő, hogy számos korábbi munkáját (pl. felméréseket, a szennyvízelvezető csatorna kérdése az első tervből) is felhasználta hozzá. E két munkája alapján látszik, hogy jó érzéssel nyúlt a már meglévő alapanyagokhoz, építette be azokat az irányelveket megfogalmazó alpmunkákba, amik aztán évtizedekre meghatározták az az alapján meginduló kivitelezéseket, s végső soron Budapest mai arculatának fontos elemeit is. Ezeket a terveket vizsgálva egy gondolkodási folyamat különböző állomásai (és semmiképpen sem zsákutcák) tárulnak az olvasó szeme elé. Reitter Ferenc 1874 májusán fejezte be szakmai működését, amikor a régóta tartó betegsége következtében megromlott egészségi állapota miatt nyugdíjba vonult, majd nemsokkal később, december 16-án elhunyt.²⁵ Korabeli szakmai megbecsülését jól jelezte, hogy számos szakmai (pl. Lipót- és Józsefvárosi templomépítési, a pesti Lejtmérező és Fölmérési) bizottság tagja volt, valamint a budai építészeti és szépítészeti bizottságbeli tagsága után 1867-től haláláig a Magyar Mérnök- és Építészegylet (amelynek alapításában is részt vett) alelnökévé választotta.²⁶ Életéről és munkásságáról számos méltatás született már a kortársaktól, munkáival – különösen a városfejlesztési koncepciókkal – a mai napig meghatározza városi környezetünket, s annak egyik alapvető vizes infrastruktúráját.

Nyomtatott források

Keleti 1865

Keleti Károly: Reitter Ferencz. *Magyarország és a Nagyvilág* (1. évf.) 1865 1. sz. 1–2.

Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 1873–1874.

Reitter 1865

Reitter Ferenc: *Dunaszabályozás Buda és Pest között. Pesti hajózható csatorna. A Csepelsziget s a soroksári Duna-ág balpartján fekvő ártér ármentesítése*. Pest, 1865.

Reitter 1873

Reitter Ferenc: *A műszaki osztály igazgatójának előterjesztései a Buda-Pesten létesítendő csatorna-rendszer megállapítása és végrehajtása tárgyában a Fővárosi Közmunkák Tanácsának illető határozataival együtt*. Pest, 1873.

²⁵ Fest 1876. 9–12. p.; Siklóssy 1931. 102. p.

²⁶ Keleti 1865. 2. p.; Sárközy 1895. 136. p.

Felhasznált irodalom

- Fest 1876 Fest Vilmos: *Temesi Reitter Ferenc emléke*. Budapest, 1876.
- Fodor 1957 Fodor Ferenc: *Magyar vízmérnököknek a Tisza-völgyben a kiegyezés koráig végzett felmérései, vízi munkálatai és azok eredményei*. Budapest, 1957. (Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára Műszaki Tudománytörténeti Kiadványok 8.)
- Garami–Göbel–Párnay 1972 Garami Tibor – Göbel József – Párnay Zoltán: *Budapest csatornázása. Pest város 1847. évi csatornázási szabályrendeletének 125 éves évfordulójára*. Budapest, 1972.
- Hilbert 2024 Hilbert Bálint: Egy példa a várospolitikai teljesítmény értékelésére történeti léptékben: Bécs és Budapest vízvezeték- és csatornahálózatának kiépülése a dualizmus idején költségvetési adatok tükrében (1874–1914). *CITY.HU Várostudományi Szemle* 4 (2024) 1. sz. 69–95. p.
- Holló 1998 Holló Szilvia Andrea: Pest, Buda, Óbuda a térképasztalon. Gyáni Gábor (szerk.): *Az egyesített főváros. Pest, Buda, Óbuda*. Budapest, 1998. 139–163. p.
- Németh 2021a Németh Ágnes: [Az egészség csatornái. A pesti csatornareform kezdetei és Beivinkler Károly szerepe az 1870-es évek elején](#). *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat* (83) 2021. 5–33. p.
DOI: 10.52656/KORALL.2021.01.001
- Németh 2021b Németh Ágnes: [Csatornázás a kolera idején. Az 1872–73. évi kolerajárvány hatása a budapesti csatornahálózat-fejlesztésre](#). *Sic itur ad astra* (74) 2021. 127–147. p.
- Németh 2023 Németh Ágnes: Poszt-pandemikus polémiák, avagy budapesti csatornázási körkép az 1872–73. évi kolerajárványt követően. Banai Zsófia – Dancs Réka Rebeka – Gódnay Nikoletta – Kőszegi Margit – Natkó Anna – Rénes Balázs (szerk.): *KUT Katasztrófák után. Természeti csapások, járványok és ökológiai folyamatok a történelemben (Dimenziók 5.)* Budapest, 2023. 121–130. p.
- Perczel 2023 Perczel Olivér: Borzalmak éjszakája. Az 1875. június 26-i budai árvíz és következményei. In: Kövér György (szerk.): *Hogyan lett Budapest a nemzet fővárosa? Tanulmányok Budapest 150. és a Társadalom- és Gazdaságtörténeti Doktori Program 30. születésnapjára*. Budapest, 2023. 45–67. p.

- Sárközy 1895 Sárközy Imre: Régibb vízi mérnökeink életéből III. Reitter Ferenc (1813–1874). *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője* (14) 1895 22. sz. 135–137. p.
- Schott 2021 Dieter Schott: Egy város – három katasztrófa: Hamburg az 1842-es nagy tűzvésztől az 1962-es nagy árvízig. Balogh Róbert – Bodovics Éva – Demeter Gábor – Erdélyi Mátyás – Eszik Veronika – Vadas András (szerk.): *Táj, ember, tudás – zöldtörténelem. Bevezetés a környezettörténet irodalmába*. Budapest, 2021. 217–236. p.
- Siklóssy 1931 Siklóssy László: *Hogyan épült Budapest? (1870–1930)*. Budapest, 1931.
- Sipos 1998 Sipos András: A kolerajárvány, és ahogy a város válaszol. Gyáni Gábor (szerk.): *Az egyesített főváros. Pest, Buda, Óbuda*. Budapest, 111–138. p.
- Zaitz 1937 Zaitz László: *Budapest csatornázása*. Budapest, 1937. (Statisztikai Közlemények 82)

Impresszum

Budapesti Levéltári Mozaikok

A kiadó neve: Budapest Főváros Levéltára
A kiadó székhelye: 1139 Budapest, Teve u. 3–5.
Felelős kiadó: Dr. Kenyeres István főigazgató

Főszerkesztő: Dr. Simon Katalin
Szerkesztőség: Fazekasné Dr. Toma Katalin, Dr. Fehér Csaba, Dr. Garami Erika, Dr. Ternováczi Bálint, Dr. V. László Zsófia, Tóth Gergely (technika- és honlapfelelős)

A szerkesztőség elérhetősége: 1139 Budapest, Teve utca 3–5.; 1554 Budapest, Pf. 41.
e-mail: mozaikok@bparchiv.hu